I.L. Caragiale și Jaroslav Hašek: despre vârsta de aur a statorniciei

Angelo MITCHIEVICI

Universitatea „Ovidius" din Constanța, Facultatea de Litere
"Ovidius" University of Constanța, Faculty of Letters
Personal e-mail: angelo_kane@yahoo.com

Jaroslav Hašek and I.L. Caragiale: On the Golden Age of Steadiness

The present study is focused on the works of the Czech Jaroslav Hašek and the Romanian I.L. Caragiale; it is conceived as a comparative study aiming at showing how the consistent humour of both writers builds a type of an impeding mechanism which does not allow dramatic circumstances to develop into a catastrophe. In Hašek, even World War I is rather a comedy instead of a tragedy; in Caragiale, the almost obscene world of politics is seen with the eye of a cheerful comedian, always counterposing some neutralizing characters to the genuine evil ones, avoiding thus the involution towards tragedy.

Keywords: modern Czech literature, Jaroslav Hašek, modern Romanian literature, I.L. Caragiale, dramatic and tragic in literature

„- Când s-o isprăvi războiul ăsta, nu uita să vii să mă vezi. Mă găseşti în fiecare seară, la ora şase, în cârciuma „La Potirul" de la Bojište.

- Să ştii c-am să vin, răspunse Vodička. Se petrece bine pe-acolo?

- În fiecare zi se întâmplă câte ceva, îl asigură Švejk, şi dacă o fi cumva prea multă linişte, avem noi grijă s-o tulburăm...

Se despărțiră, şi când se îndepărtară binişor unul de altul, bătrânul genist Vodička strigă după Švejk:

- Atunci ai grijă să fie petrecere când am să vin.

La care Švejk răspunse tot cu glas tare:

-Dar să vii sigur, cum s-o isprăvi războiul.

Apoi se îndepărtară, iar după un răstimp mai îndelungat se auzi din nou, de după colț, din spatele celuilalt şir de barăci, glasul lui Vodička:

- Švejkule, Švejkule, ce fel de bere au „La Potirul"?

Şi ca un ecou se auzi răspunsul lui Švejk:

- De Velkopopovice!

- Eu care credeam că de Smichnov, strigă de departe genistul Vodička.

- Atunci, după război, la ora şase, se auzi, de undeva din vale, glasul lui Vodička.

- Vino mai bine pe la şase şi jumătate, poate că mai întârzii pe undeva, răspunse Švejk.

După asta se mai auzi de departe de tot glasul lui Vodička:

- La ora şase nu poți să vii?

- Bine, viu la ora şase, auzi Vodička răspunsul prietenului care se îndepărta."[1]

Fragmentul de mai sus unde comicul atinge acele note distincte şi inaudibile ale subtilității face parte din romanul *Peripețiile bravului soldat Švejk*[2] al lui Jaroslav Hašek, roman rămas suspendat de moartea inopinată a scriitorului ceh în 1923. Hašek dăruieşte romanului şi istoriei sale un personaj memorabil de talia unui Don Quijote sau Don Juan, primul expresie a intoxicației livreşti şi a utopiei cărții, al doilea emblematic pentru intoxicația erotică şi conchista amoroasă. Dacă Don Quijote este reprezentativ pentru absolutul ficțiunii, al cărții în raport cu realul, Don Juan pentru absolutul

erosului în raport cu dragostea, în mod cert, soldatul Švejk este reprezentativ pentru absolutul idioțeniei în raport cu eroismul și testul său cel mai elocvent, războiul. Însă idioțenia nu este atributul exclusiv al bravului soldat, atenție, nicio urmă de eroism nu-l animă pe acest combatant și nu este singurul contaminat de defetism în această situație. Idioțenia devine atributul celor care gestionează „gloriosul dezastru", cum ironic numește Hašek Primul Război Mondial. Nu însă aceste lucruri ne interesează aici, nici faptul că aparent Švejk a împrumutat expresia de bonomie cretină a scutierului lui Don Quijote, Sancho Panza, la care adaugă o viclenie care nu mai este cea a secolului cervantesc, ci un enigmatic zâmbet interior al acestui herald al modernității. Etapă în care se intră pe poarta prostiei triumfaliste, cea care se însoțește de zgomotul belicos al tobelor sau cu acționismul futurist al canonadelor.

Jaroslav Hašek

Sursă foto: https://syndikalismus.files.wordpress.com/2013/01/kandidat.jpeg

Și totuși, mai tot timpul Švejk este luat drept stupid, și tocmai acest fapt îl scuză în fața superiorilor săi. Michel Adam observa această dimensiune agreabil-acceptabil-amuzantă a prostiei pe care o vehiculează și Švejk și care ni-l face în cel mai înalt grad "simpatic": "Il y a dans la stupidité une sorte de passivité qui désarme, c'est ce qui la fait apparaître comme la possibilité limite de la bêtise, et ce qui la rend désarmante, parce qu'elle n'est pas agressive. Certains même lui trouvent un aspect sympatique."[3] Într-adevăr, nimic agresiv în stupiditatea lui Švejk, care altfel creează o sumă de încurcături. Este ea una reală sau una jucată? Inutil să cauți un răspuns în romanul lui Hašek, Švejk-ul lui păstrează misterul unei idioțenii care construiește abil un contradiscurs subversiv. Ceva șmecheresc-viclean subzistă în personaj, inocența sa iconică are o sclipire jucăușă ca a multor dintre personajele caragialiene care frizează idioțenia pentru a revela un dublu ironic, cel al manipulatorilor subtili. Švejk este o substanță de contrast, în reacție cu el avem cele mai spectaculoase reacții de chimism social.

Aș vrea să privim cu atenție acest fragment peste care poți trece cu ușurință, fără să-i sesizezi miniatura ludicului, filigranul comic. Genistul Vodička leagă o prietenie rapidă cu bravul soldat Švejk, prietenie cimentată etilic, dar și dintr-un spirit al unei convivialități-fraternități a solidarităților întâmplătoare. Ea ține de *belle époque*. Ușurința de a lega relații, de a relaționa este esențială în piesele și momentele lui Caragiale, Liviu Papadima remarca acest fapt în *Caragiale fireşte*. I.L. Caragiale face din superficialitate un spațiu de rezonanță al actului de comunicare, a spiritului public, o marcă a locului și a timpului. Lumea lui suferă de ceea ce Liviu Papadima numește *hipersintaxie*, "o demonie a relației" [4], a conectorilor de socializare. Personajele caragialiene, Miticii lui, Popeștii, Georgeștii, Lache și Mache sunt "teribel" de lipicioși, de culanți, de adezivi, încât legăturile se realizează aproape instantaneu. La fel este și Švejk, un conector între diferite povești, ale lui cel mai des, sau ale altora, între personaje de tot felul, cineva care cunoaște pe altcineva care cunoaște pe cineva etc., un „lanț al slăbiciunilor", o concatenare sheherezadică într-o poveste fără sfârșit. Orice situație se leagă de o alta cu o anecdotă, o amintire a unei întâmplări pe care Švejk o scoate numiadecât la suprafață. Ca și o bună parte din personajele lui Caragiale, indiferent de strat social, a se vedea și dama din *Diplomație*, Švejk se lipește ca marca de scrisoare, este un geniu al socializării. Este geniul lui unul al locului, are lumea lui Švejk ca și cea a lui Caragiale ceva din spiritul epocii?

Toată această lume *belle époque* se cunoaște cu sine sau se preface foarte bine că se știe de undeva. Cunoștiința este această formă de spirit public, familiaritatea subîntinde ideea de familialitate a unei societăți care descoperă colocvialitatea și plăcerea de a interacționa gesticulând verbigerant. Švejk provine din această lume, este un *genius loci*, impregnat de spiritul bavard al ei, spirit căruia îi corespunde și un retorism gonflat, cel al marilor discursuri, al marilor confruntări parlamentare, al efectelor de amvon, al magnetizării maselor. Spiritul acesta îl mai anima și pe fiul lui Caragiale, Mateiu Caragiale, într-o epocă deja ulterioară, puterea discursului parlamentar însemnând ceva, așa cum se poate vedea într-una dintre cele trei povestiri puse *Sub pecetea tainei*. Așa ajungea caricatural și în *Cronica de familie* a lui Petru Dumitriu printr-un personaj detestabil precum Vogoride, așa este și la I.L. Caragiale un reflex deformat al discursurilor magistrale

Ion Luca Caragiale
Sursă foto:http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/eb/Ion_Luca_Caragiale_-_Foto03.jpg

de la cameră pe care le evocă discursurile politice ale lui Titu Maiorescu grupate în seria de volume cu titlul *Discursuri parlamentare*. Şi Švejk se face purtătorul ironic al unui anumit retorism triumfalist pe care îl duce la extrem subliniindu-i găunoşenia şi derizoriul. Švejk nu mai credea în această retorică belicoasă. Putem spune însă acelaşi lucru şi despre contemporanii săi?

Să ne întoarcem însă la micul fragment unde cei doi convivi îşi promit o reîntâlnire grabnică în acelaşi loc, cârciuma „La Potirul", celebră!, imediat după ce războiul va lua sfârşit. Cei doi pornesc de la supoziția că vor rămâne în viață la capătul conflagrației, nici nu le trece prin minte altceva, altfel întâlnirea nu ar avea niciun sens. Optimismul este total, nimic nu pare să împiedice revederea, nimeni nu ia în calcul un deznodământ tragic pentru el sau pentru celălalt. De ce? Sunt cei doi lipsiți de simțul realității precum Don Quijote? Se prefac amândoi? Niciuna dintre aceste variante. De altfel, nimic mai antidonquijotesc decât Švejk. Mai simplu, niciunul nu ia în serios marele eveniment în desfășurare, războiul se vede diminuat ca interval derizoriu între două întâlniri petrecărețe, delectabile, implicând consumul de bere şi eventual, sugestia există, şi alte plăceri trupești. Războiul nu doar că poate fi pus în balanță cu un chef la cârciumă, din ciclul carnavalescului caragialesc, "(...) şi am să-ți torn o revoluție, da' o revoluție... să mă pomenești! (...)", dar chiar mai mult decât atât, el devine acel hiatus nesemnificativ pe care spiritul fiestei tinde să-l ignore. Însă Hašek supralicitează cu bună știință: singura ordine care preexistă, precede războiului este programul strict de cârciumă pe care Švejk îl are, calendarul său, singurul punct fix, ora şase, zilnic la bodega sus numită. Dar asta nu-i tot, ca şi când nu ar fi fost de ajuns, îndepărtându-se, cei doi discută despre preferințele în materie de bere și despre necesitatea de a fi punctuali. Deși nu se mai văd, ecoul glasurilor lor îi păstrează în dialog, în ciuda distanței și a posibilității reale de a se mai face auziți. Iată puterea conexiunii, a adezivului convivialității. Hašek supralicitează cu acest comic subtil şi enorm totodată. Švejk îl avertizează pe genist să includă posibilitatea unei întârzieri de o jumătate de oră. Genistul Vodička insistă asupra punctualității, ora şase ca reper absolut față de care marele hazard al unui război mondial și impicit al istoriei nu are nicio putere. Niciunul dintre cei doi companioni nu are sentimentul că acest război înseamnă ceva, a *big deal*, că el ar putea schimba cu o cârtă măcar lumea pe care o locuiesc seren. Viziunea acestei reluări a vieții în datele ei fundamental delectabile indiferent de anvergura catastrofei care o scurtcircuitează ne vorbeşte despre o anumită viteză a trăitului şi a respirației, a echilibrului intern al societății. Deopotrivă Švejk şi Vodička nu cred în posibilitatea unei schimbări a lumii din care fac parte, de aceea războiul apare ca un accident regretabil, o paranteză neglijabilă care nu poate alunga plăcerea vieții şi nici habitudinile cetățenilor acestei lumi sigure. În studiul său, *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, interpretări*, Lucian Boia analizează imponderabilele pe care le pun în joc "reprezentările" în strategia adoptată de fiecare actor principal în parte. "O serie de reprezentări au facilitat în 1914 recursul la război. Prima dintre ele: războiul considerat *inevitabil*; toată istoria fiind o succesiune de războaie, acestea ajunseseră să pară inseparabile de condiția umană. Cea de-a doua; războiul *necesar*; descătușare a energiilor acumulate, înfruntarea armată permitea revenirea la starea de echilibru. Și, în sfârșit, cel puțin pentru o parte dintre cei care își dădeau cu părerea, războiul în perspectivă, războiul apropiat, trebuia să fie *scurt*."[5] Cel puțin una dintre aceste "reprezentări" este mutual împărtășită de cei doi prieteni, Švejk și genistul Vodička, și anume că războiul va fi unul scurt.

Într-un minunat volum de memorii, *Lumea de ieri*, Stefan Zweig caracteriza acest timp din *belle époque* cu o sintagmă memorabilă, „vîrsta de aur a statorniciei". Marele scriitor vienez insistă asupra ancorelor sociale care fixau acea lume făcând predictibil şi posibil orice plan de viitor construit judicios pe coordonate stabile. "În acest vast imperiu, toate își aveau locul lor bine stabilit, nimic nu se clintea, iar sus de tot se afla, încărcat de ani, împăratul. (...) Nimeni nu mai credea în posibilitatea războaielor, revoluțiilor și răsturnărilor. Orice radicalism, orice fel de violență păreau ca și excluse într-o epocă a rațiunii." [6] O parte dintre personajele lui Hašek, cele înrudite cu Svejk prin plăcerea taclalei ca şi majoritatea personajelor caragialiene cultivând antopanesc „povestea vorbei" trăiesc sub semnul acestei zodii a statorniciei. De aceea ceasul poate fi fixat cu precizie pentru o oră sau alta, de aceea avem o anumită lentoare care descrie nu neapărat răbdarea cetățenilor *belle époque*, ci fixarea lor într-un timp omogen, timp al

unei dulci eternități. Să ne întoarcem privirea puțin și asupra lui Caragiale, a operei sale, a personajelor sale. În comedia *O scrisoare pierdută*, invocarea lentorii sub forma unui tic, acel „puțintică răbdare" al lui Zaharia Trahanache nu stă doar sub semnul unei viclenii avocățești-politice, ci este măsura timpului epocii sale, care răspunde înțelept oricărei intemperanțe, oricărei reforme radicale, oricărui impuls cu o amânare. Aceeași fixare într-un loc geometric al suspendării schimbării este decelabil din discursul inept, încâlcit al lui Farfuridi, „(...)ori să se revizuiască, primesc! Dar să nu se schimbe nimica; ori să nu se revizuiască, primesc! dar atunci să se schimbe pe ici pe colo, și anume în punctele... esențiale...". Paradoxul irezolvabil în care se situează prin ilogicul amuzant Farfuridi constituie însă expresia unei fixări în eternitatea clipei, a imposibilității unei autentice schimbări. Chiar și răspunsul aflat sub semnul unui blocaj maniacal pe care-l dă tot Farfuridi, "(...) eu am, n-am treabă, la douăşpe trecute fix (...)" devin semnificativă în acest sens. Mica imprecizie corespunde jumătății de oră pe care și-o ia ca alibi al întârzierii soldatul Švejk, un paradox al relativismului punctualității. Există atât în varianta romanescă a lui Hašek, cât și în aceea dramaturgică propriu-zisă, precum și a teatralității Momentelor lui Caragiale aceleași puncte fixe ale unui timp care avea răbdare. Personajele lui Caragiale, ca și dramaturgul care se stinge în 1912 la Berlin, nu au un război în față, cel mult perspectiva unei catastrofe provocată de compromiterea culturii de rapiță. Altfel, momentul răscoalei din 1907 care îl afecta profund pe scriitor reprezenta o sincopă neliniștitoare pentru epoca de aur a statorniciei. Există însă și reversul unei imposibilități a fixării, a unei agitații fără obiect, care nu are însă semnificația abisalelor nelinişti metafizice dostoievskiene. Descoperim și aici neastâmpăr, impulsivitate, agitație, dar există totodată restricții și leacuri de grabă care sunt administrate nu întâmplător în mediul cafenelelor unde explodează marile furtuni într-un pahar cu apă. În lumea unui Caragiale unui agitat îi corespunde un temperat, pentru intempestivul Farfuridi există moderatul Brânzovenescu, pentru un imbecil agitat precum Lache există un împăciutorist precum Mache etc. Iar în celebra *Tempora*, avem făptura schizoidă a lui Coriolan Drăgănescu, revoluționarul unor gesturi vehement-anarhice devine ulterior reacționarul care le anihilează. Există un mecanism frenatoriu în lumea lui Caragiale care împiedică escaldarea violenței până la un punct la care ea să devină epidemică și endemică. Există o mână invizibilă care reglează toate marile avânturi, stinge combustiile prea rapide, de conivență cu acest sentiment al așezării, al statorniciei, al unei dulci eternități. În romanul său *Lentoarea*[7], Milan Kundera trebuia să se întoarcă în secolul XVIII pentru a găsi o altfel de utilizare a timpului în care amânările strategice, întârzierile dozate savant scandau delectarea, juisarea. Este suficient să ne întoarcem nostalgic privirea, precum Pantazi din *Craii de Curtea-Veche* al lui Mateiu Caragiale spre *belle époque*. Lumea dezrădăcinată a fiilor tânjea deja după liniștea și farmecul care emanau dinspre timpul unei patriarhalități ceremonioase și vesele totodată sau mai bine zis permisive, de dinainte de cădere. O serie de mari prozatori interbelici vor încerca să recupereze acel timp deja mitizat, un adevărat eliadesc *illo tempore*.

În lumea *belle époque*, reîntâlnirea dintre soldatul Švejk și genistul Vodička este posibilă, chiar și cu o jumătate de oră întârziere, acest „trecute fix" al lui Hašek. Primul război mondial a pus capăt acestei posibilități, timpul a devenit „timp pierdut" al unei memorii afective care nu-l mai poate recupera decât fragmentar și dureros. Timpul și-a pierdut răbdarea cum remarca naratorul din *Moromeții* lui Marin Preda, timpul separa radical ultima noapte de dragoste de prima noapte de război în romanul lui Camil Petrescu, timpul ștergea într-o singură fotografie lumea enigmaticei Otilii și arunca un personaj precum Radu Comșa într-un cumplit dezastru în *Întunecare* al lui Cezar Petrescu sau devenea complet relativ într-o dimensiune a relativității în nuvela *La țigănci* a lui Mircea Eliade.

În opera lui I.L. Caragiale ca și în *Peripețiile bravului soldat Švejk* al lui Jarolsav Hašek, într-un mod plenar și inubliabil, acest timp nemișcat, epoca de aur a statorniciei, ne zâmbește pentru o ultimă oară.

Note:

1. Jaroslav Hašek, *Peripețiile bravului soldat Švejk în războiul mondial*, vol.I, traducere de Jean Grosu, ediția a V-a revăzută, Cartea Românească, București, 1983, p.441,442.
2. Sunt câteva lucruri interesante de menționat despre ediția de mai sus, care prin hazard suportă destinul personajului. În primul rând coperțile sunt pe dos, coperta a patra este pusă la începutul cărții cu fundul în sus și coperta întîi la finele cărții, tot pe dos. Titlul cărții apare prescurtat pe copertă I, *Peripețiile bravului soldat Švejk*, și puțin mai lung pe prima pagină din interiorul cărții, *Peripețiile bravului soldat Švejk în războiul mondial*. Habent sua fata libelli!
3. Michel Adam, *Essai sur la bêtise*, La Table Ronde, Paris, 2004, p.46.
4. Liviu Papadima, *„A ști*, *a face*, *a mânca*; o viziune hipersintactică" în *Caragiale, firește...*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1999, p.10-17.
5. Lucian Boia, *Primul război mondial. Controverse, paradoxuri, interpretări*, Editura Humanitas, București, 2014, p.25.
6. Stefan Zweig, *Lumea de ieri. Amintirile unui european*, traducere din germană de Ion Nastasia, Editura Humanitas, București, 2012, p.16.
7. Milan Kundera, *Lentoarea*, traducere de Emanoil Marcu, Editura Humanitas, București, 2004.